

Hol volt? Hol nem volt?

A tagmondattörölő grammatikalizációs folyamatokról a *lévén* és a *lehet* grammatikalizációja kapcsán*

1. Bevezetés. Írásom kiindulópontja a *lévén* következő típusú használata:

(1) a) „A korcsolyázás roppant komplex mozgás, *lévén* ilyenkor nem a megszokott módon lépünk, hanem a korcsolyát csúsztatjuk a jégen” ([http://www.\[-\]hazipatika.com/eletmod/mozgas/cikkek/csuszos_terep_az_egyensulyerzeket_\[-\]is_fejleszti_a_korcsolya/20131125090021](http://www.[-]hazipatika.com/eletmod/mozgas/cikkek/csuszos_terep_az_egyensulyerzeket_[-]is_fejleszti_a_korcsolya/20131125090021); letöltve: 2014. 10. 10.).

b) „Kolléganőmmel történt, hogy – *lévén* a szülő már némileg idősebb volt, mint maga a tanár – evidenciaként kezelte, hogy megkérdezze, hogy tegezheti-e a tanárt” (Kossuth Rádió, 2014. 02. 26., 10: 38, betelefonáló középiskolai tanár).

Az alábbi cikkben a kötőszói használat megjelenésének kétféle lehetséges magyarázatát mutatom be. Az egyik szerint ez a *hogy* kötőszó alkalmasszerű eltűnésének köszönhető (LENGYEL 1989: 204–210), azaz tulajdonképpen a tagmondattörölő grammatikalizációs változások egy esetének tekinthető ez a folyamat. A másik magyarázat szerint az átértékelődés kiindulópontja a határozói igenévnek egy olyan típusú használata, mely kétértelműsége révén lehetővé tette a reanalízist.

A kétféle lehetséges levezetés értékeléséhez újabb szempontokat adhat egy másik változás bemutatása, a *lehet* mondathatározói jellegű használata:

(2) a) „Meghívó a Microsofttól ? – Hmmm *lehet* elmegyek, náluk mindig jó a kaja” (<http://www.demotivalo.net/view/89695>; letöltve: 2012. 11. 20.).

b) „Az szokott lenni, hogy hú, *lehet* nem kellett volna megvenni, már megint költöttem” (Kossuth Rádió, 2014. 11. 26., 10:17, fiatal riportalány).

A továbbiakban először bemutatom a *lévén* új típusú, kötőszói használatának kétféle levezetését, majd a *lehet* feltételezhető mondathatározói átértékelődését. Mivel a két változást egymással, s egyben számos egyéb változással is összeköti, hogy a *hogy* kötőszó elmaradása kulcsfontosságú lépés, ezzel a problémakörrel (ok-e vagy okozat a változások során a kötőszó elmaradása) részletesebben is foglalkozom.

2. A *lévén* révén. A határozói igenevek szófajváltási folyamatait áttekintő tanulmányában LENGYEL KLÁRA (1989: 204–210) foglalkozik a *lévén*, *hogy* szerkezettel, illetve az ennek megfelelő funkcióban, de *hogy* nélkül felbukkanó *lévén*-nel.

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani Haader Leának segítőkész, lényeglátó véleményéért, mely a cikk sok részletének átgondolására késztetett. Ugyancsak köszönet illeti Egedi Barbarát hasznos tanácsaiért; ha a cikkben hibák maradtak, azokért természetesen engem terhel a felelősség. A tanulmány az OTKA 81189 sz. projekt keretében készült.

Úgy véli, a „*lévén*” kötőszószerű használatában valóban elveszítette kapcsolatát a határozói igenévvvel. A *lévén* + alanyi mellékmondat, vagyis a *lévén, hogy*-os szerkezet *lévén*-je kétségtelenül határozói igenév” (LENGYEL 1989: 209–210). Ugyanitt felhívja a figyelmet annak fontosságára, hogy a *lévén* egyaránt lehet a létige, illetve a kopula határozói igenévi alakja, és amellett foglal állást, hogy a *lévén, hogy* szerkezetben a határozói igenév forrása a *l é t i g e*, melynek *hogy* kötőszóval bevezetett mellékmondat a vonzata. Ilyen kiindulópontot feltételezve a *lévén* önálló (azaz *hogy* nélküli) használatának kialakulása a következőképpen vázolható. A kiinduló szerkezet a létige határozói igenévi alakja, melyet alanyi alárendelt mellékmondat követ; például: *Lévén, hogy betörték az ablakot, hideg van*. Ebből a *hogy* alkalmoszerű elmaradásával áll elő az a forma, mely a reanalízis bemenetétül szolgálhat: *Lévén(.) betörték az ablakot, hideg van*. Az igenév és a mellékmondat kapcsolata a kötőszó elmaradásának köszönhetően átértékelődhet, melynek eredményeként a *lévén* a(z eredeti) mellékmondat élén álló okhatározói kötőszó szerepét tölti be: *Lévén betörték az ablakot, hideg van* (’Mert betörték az ablakot, hideg van’).

Ez a levezetés az ún. tagmondatörölő grammatikalizációs folyamatok sorába illeszti a *lévén* reanalízisét. Ezeknek közös jellemzőjük, hogy egy egykori főmondat módosítószóvá vagy – mint a jelen példában is – kötőszóvá értékelődik át; kísérőjelenségük, hogy az utalószó, illetve a kötőszó fokozatosan elmarad a szerkezetből. A változásnak szintén része lehet a reanalízisen átmenő elem fonetikai redukciója, de ez nem szükségszerűen következik be. A változás bemenetétül szolgáló főmondatok jól jellemezhetők: ez „a *hogy* kötőszós (tartalomkifejtő) mondatoknak egy olyan csoportja, amelynek főmondata (szűkebb vagy tágabb értelemben vett) értékelő jellegű, a beszélő állásfoglalását, attitűdjét fejezi ki a mellékmondat tartalmára vonatkozóan” (HAADER 2001: 360).

Korábban idézett tanulmányában LENGYEL KLÁRA (GRÉTSY LÁSZLÓVAL vitatkozva, aki nyelvhelyességi szempontból egyaránt kérdésesnek tartja a *lévén* kötőszói, illetve a *lévén, hogy* kapcsolatban ennek összetett kötőszói használatát) hangsúlyozza, hogy a kétféle szerkezetet meg kell egymástól különböztetni. Felveti ugyan annak a lehetőségét, hogy a *lévén, hogy* előbb-utóbb összetett kötőszóvá válhat, hasonlóan a többi *hogy*-gyal végződő összetett kötőszóhoz, de úgy véli, egyelőre a *lévén* ebben a szerkezetben osztja a határozói igenevek jellegzetes grammatikai tulajdonságait. Ezek a következők: „Lehetnek igei bővítményei, levezethető igei állítmány + alanyi mellékmondat szerkezetből, pl.: *Az volt, hogy betört az ablak* → *Lévén, hogy betört az ablak*... A *lévén*-nek határozói igenévi szinonimái vannak, pl. *Történvén, hogy betört az ablak*...; *Úgy esvén, hogy betört az ablak*...” (LENGYEL 1989: 210).

Nem vitatva, hogy a *lévén* „magányos” kötőszói használatát meg kell különböztetni a *lévén, hogy* típustól, a fenti megközelítéssel kapcsolatban több problémát láttam. Az egyik ezek közül szemantikai: ez a levezetés nem tudja megmagyarázni a rögzült oksági jelentést. LENGYEL-nél az is olvasható, hogy „a létigéből képzett határozói igenévnak határozott lexikai jelentése van (valahol, valamilyen állapotban, birtokban levést, létet fejez ki)” (LENGYEL 1989: 206). Ez a jelentés azonban a *lévén, hogy* szerkezet igenevére egyáltalán nem jellemző, és a szerkezet egészének a jelentése sem feleltethető meg a létige finit alakjával létrehozott, főmondat

+ alanyi alárendelt mellékmondat konstrukciónak (*Volt, hogy... / Az volt, hogy...*). Sőt, a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a *lévén*, *hogy* megjelenésétől kezdve elválaszthatatlanul összeforr az okhatározással, azaz a *hogy* kötőszóval bevezetett tagmondat, illetve egy további tagmondat közötti oksági viszony jelölésével. A *lévén*-nel kapcsolatos problémát jól mutatja, ha grammatikalizációs útvonalat a *mondván* változásaival összevetve mutatom be DÖMÖTÖR ADRIENNE elemzései alapján (DÖMÖTÖR 2013, 2015).

A *mondván* már a legkorábbi kódexekben is előfordul egyenes idézetek bevezetőjeként. Kétféle típusban is megfigyelhető: annak a finit mondatnak, melyhez kapcsolódva az idézetet bevezeti, lehet szintén valamiféle közlést kifejező ige az állítmánya, vagy lehet másféle ige. Az utóbbi esetben a *mondván* az egyetlen idézetbevezető és egyben közlést kifejező elem a szerkezetben, az előbbiben viszont funkcionális, idézetbevezető szerepe domborodik ki. Ez a funkció a későbbiekben változik, ahogy a *mondván* környezetet nyer, és immár függő idézet bevezetője is lehet. Ez újabb előmozdítója a későbbi grammatikalizációnak, hiszen itt a *mondván* már redundáns jelölje az idézet-bevezetésnek, függő idézet esetében ugyanis egyértelmű grammatikai jelei vannak annak, hogy a szövegalkotó mástól származó közlést épít be a saját szövegébe. S mivel a *mondván*-t megelőző főmondat és az azt követő függő idézet között igen gyakori az okozat-ok viszony, az oksági viszony kifejezőeszközzé végül az eredeti funkcióját részben elvesztő *mondván* igenév válhat, és már megfigyelhetők kötőszó jellegű előfordulásai is (DÖMÖTÖR 2015: 21–37). Két dolgot fontos kiemelni a *lévén* bemutatása előtt. Az egyik, hogy a *mondván* eredeti lexikális jelentéséből, illetve jellegzetes előfordulási mintáiból jól levezethető a későbbi funkcionális jelentése. A másik, hogy a *mond* ige esetében eleve megvan és bőségesen adatolható az a grammatikai szerkezet, amely az esetleges kötőszói ártértelemezés alapjául szolgálhat, azaz a tárgyi alárendelt mellékmondat, amelyből minden nyelvi korszakban, így a mai magyarban is elmaradhat a *hogy* kötőszó.

A *lévén* esetében a középmagyar kortól, a Történeti magánéleti korpusz (TMK.) segítségével próbáltam megkeresni a későbbi kötőszói használat forrás-szerkezetét. A keresés alapján úgy tűnik, hogy a *lévén* határozói igenév a korszakban nem különbözik a többi igenévtől. Előfordulásai mindegyikében megfeleltethető a létigének vagy a kopulának, határozói igenévként is megőrzi vonzatkeretét (természetesen csak létigeként; a kopula esetében nem lehet vonzatkeretről beszélni, ott a névszó határozza meg a lehetséges vonzatokat). A határozói igenév képzője tulajdonképpen a szerkezet beágyazottságát jelöli; az, hogy az így beágyazott tagmondat és közvetlen szöveggörnyezete között milyen jelentésbeli viszony van, elsősorban a szövegösszefüggés alapján következtethető ki. Az alábbiakban néhány példa található arra, hogy a *lévén* esetében ugyanolyan viszonyjelentések figyelhetők meg, mint általában véve a határozói igenevek esetében, azaz a viszony lehet időhatározói (3a), okhatározói (3b), de akár fonák oksági is (3c). Megemlítendő még, hogy egyetlen példa volt ugyan a korpuszban a *lévén* kötőszói használatára is, de ez alighanem hapax (3d):

(3) a) 1714: „Ezen fatens egykoron az Templomban *lévén* mellette ment el Kapta Sophi, és megh taszította azon szem pillantasban” (Bosz. 1: 61).

b) 1758: „a Doctor aztis monda, hogj megh gyógyittya 10 fírt de a Gazda oda haza nem *lévén* a Gazda asszony nem mert magátul alkuban eredni” (Bosz. 1: 336).

c) 1736: „azomban oda jöt az malomba Beke Istvan idejen regvel semmi jaroja nem *leven* ott az malomba az fatens pedig az bornyut az Tehen ala bocsatvan az Tehen ugy meg rugta az bornyát hogy Mingyan az fogas kerek ala eset” (Bosz. 1: 19).

d) 1723: „Aztis bizonyosan tudgya a fatens Ruszka Sophi felül mondani az előtt circiter 4 esztendővel a fatens Ruszka Sophinak az háza melle járvan el, és a midőn a fatens fia vagy be vagy ki hajtotta nyajjat *lévén* a fatens gyakorta a Ruszka Sophi föld házára felé ment, kiért a fatens fiat gyakorta megh fenyegette” (Bosz. 1: 220).

Fontos kiemelni, hogy – amennyiben tagmondattörő grammatikalizációs folyamat során jön létre a *lévén* kötőszói használata – a forrásszerkezet csak olyan lehet, amelyben a *lévén* nem a kopulának, hanem a létigének a határozói igenévi alakja, s így bővül *hogy* kötőszós mellékmondat. A TMK.-ban jelenleg ezren felüli (1079) példa található a *lévén*-re. Ezek közül mindössze 18 esetben követi a *lévén*-t *hogy* kötőszóval kezdődő mellékmondat, de az ilyen példákban rendre nem a *lévén* vonzata az adott mellékmondat (l. pl. 4a). Az egyetlen alanyi alárendelés esetében (4b) pedig a *lévén* a kopula igenévi alakja, tehát itt ismét nem ehhez tartozik a *hogy*-kötőszós mellékmondat, hanem a *bizonyos* melléknévhez:

(4) a) 1727: „az feleseghe mondotta vólna az Annyaval *lévén* hogi az Urat valami szekrül taszitanak le had törjön ki az nyaka” (Bosz. 1: 515).

b) 1769: „[...] bizonyos *lévén* hogj Iffiu Béress János ezen folyó Mártius havának 2dik napján említett Habsi Anna Aszonyt másoknak hallatára Vén Boszorkánynak mondani [...] bátorkodott, 60 kemény Pálcza ütések után ell botsájtatott” (Bosz. 1: 223).

Mind a TMK.-ból, mint pedig az újmagyar kori, illetve kortárs szövegeket tartalmazó Magyar történeti korpuszból áttekintett minták eredményei egybecsengetnek HORVÁTH LÁSZLÓ (1991, 1992) megfigyeléseivel a *-vA*, illetve *-vÁn* képzős határozói igenévek körében tapasztalható gyakorisági és funkcionális változásról. Ennek egyik látványos mozzanata, hogy a korábban szinte minden funkcióban domináns *-vÁn* képzős igenév a reformkorban háttérbe szorul a *-vA* képzős igenévvvel szemben. A jelenség háttérében az áll, hogy annak a funkciónak a gyakorisága, melyben (egyedüli ilyen funkcióként) a *-vA* képzős igenév korábban is domináns volt (határozói igenév létigével), a reformkorban megugrik. Ezzel szemben a többi olyan szerkezet használata, melyben korábban a *-vÁn* képzős igenév általános volt, fokozatosan háttérbe szorul, és a mai magyarból gyűjtött adatok szerint a határozói igenévek között már 5% alatt van a *-vÁn* képzős igenévek aránya.

Ez a *lévén* esetében azt jelenti, hogy egyre általánosabban csak olyan kontextusokban fordul elő ez az igenév, ahol a szövegkörnyezet alapján az következ-

tethető ki, hogy az igeneves szerkezet és egy, a közvetlen környezetében lévő tagmondat között oksági viszony van. Ez azonban nem része az igenévképző jelentésének abban az értelemben, hogy ez csak egy nagyon gyakori, de nem kizárólagos minta, a kontextus alapján más típusú értelmezés is lehetséges – időhatározói (5a) vagy akár fonák oksági is (5b) –, valamint továbbra is előfordul a finit használat, ha háttérbe szorul is (5c).

(5) a) 1905: „Nyitravármegyében, Zsámbokrét községben esett meg velem, hogy látogatóban *lévén* ott lakó nagybátyámnál, megismerkedtem egy Petrikovich nevű kisbirtokossal és cs. kir. postamesterrel” (MTK.).

b) 1944: „Későnkelők *lévén*, R. csak azért is reggelre rendelt magához bennünket, engem nyolc órára, Attilát hétre” (MTK.).

c) 1852: „Csupán e kettőnek teljes egységében *lévén* az erő, mely szívhez szól és lelket ráz; így a tartalom nélküli tudóhang, a fülnek előtermein belül hatni nem képes” (MTK.).

A Magyar történeti korpuszban végzett keresés 78 találatot hozott *lévén* és *hogy* egymást közvetlenül követő előfordulására. Mivel zárt korpuszban történt a keresés, nem kizárható, hogy az eredmények torzítanak, mégis feltűnő, hogy az időrendi sorrendben megjelenített első 44 találatban (ezek 1781 és 1938 közöttiek) a *lévén* valóban a *van* határozói igenévi alakjának tekinthető abban az értelemben, hogy az igeneves szerkezet megfeleltethető egy olyan finit szerkezetnek, amelyben vagy a létige áll bővítményeivel, vagy a kopula. Ezekről a példákról ugyanaz mondható, mint a TMK.-ból idézettekről: a *hogy* kötőszós mellékmondat sosem a *lévén* alanyi alárendelt mellékmondat formájában megjelenő vonzata, hanem a főlerendelt mondat valamely másik eleméhez tartozik:

(6) a) 1818: „szívesen hagyta magát megmarasztatni, azon véleményben *lévén*, hogy a tojás és bab mindenestre elegendők leendnek borágnak” (MTK.).

b) 1938: „A légi háború célja az *lévén*, hogy az ellenfél anyagi és erkölcsi ellenállóképességét megtörje, világos, hogy a gazdasági élet azon gócait, amelyek a küzdő hadsereget látják el, elsősorban igyekeznek elpusztítani” (MTK.).

A találatlista második felében azonban (egy kivételével, amely régebbi szövegből tartalmaz idézetet) a mai *lévén*, *hogy* található; illusztrációként álljon itt az első két találat:

(7) a) 1941: „»Rossz vége lesz!« – fenyegetőztek a japánok; csak a kínaiak hallgattak, *lévén*, hogy ők akkortájt már egészen okkersárgák voltak és a mélységes bölcseségtől szólni se tudtak” (MTK.).

b) 1972: „A minap a híres fajbiológusnál voltunk vendégségben, ki bájos ifjú nejével egyetemben az Állami Állatkertben lakott, *lévén*, hogy a kormány, kísérleti célra, egész állat-állományát felajánlotta” (MTK.).

Ezekben a példákban önmagában áll a *lévén*, tehát nem is tartozhat másához az alanyi alárendelt mellékmondat. Feltűnő különbség a korábbi példákhoz képest, hogy ezekben az esetekben a *lévén* nem feleltethető meg finit igének (itt értelemszerűen csak a létigének lehetne a határozói igenévi alakja), semmiféle egzisztenciális jelentést nem hordoz, tisztán a két szomszédos tagmondat közötti oksági viszony jelölője. Természetesen lehet, hogy csak ez alapján a korlátozott érvényű keresés alapján, de egyelőre hiányoznak azok az átmeneti szerkezetek, amelyek kétféle értelmezést tesznek lehetővé, és amelyek a hasonló grammatikalizációs folyamatokra annyira jellemzőek. Erre volt példa korábban a *mondván* esete, melynél jól végigkövethető a forrásszerkezetből az innovatív használat kialakulása, és megvannak a kétféle (konzervatív és innovatív elemzést lehetővé tevő¹) szerkezetek. Ugyanígy a kétféle elemzést lehetővé tevő szerkezetre példa az alábbi mondat (8), amelyben (bár az ige még nem mutat fonetikai redukciót) a *hiszem* egyaránt tekinthető a beszélő vélekedését kifejező főigének is, de erősen érződik a 'hiszen' magyarázó kötőszói funkciója is:

(8) 1636: „enis megh adom az Kétt ezer Tallért érette, *hiszem* job édes Anjád-nak adnod, hogý sem idegennek” (LobkP. 44. levél).

Mindennek alapján valószínűbbnek tűnik, hogy a mai nyelvhasználatban a *lévén*, *hogy* nem transzparens módon jön létre a létige szuppletív alakjából, hanem egy tömb ('chunk'): olyan konvencionalizálódott, több szóból álló egység, melynek elemei a gyakori együttes előfordulás következtében egyre szorosabban kapcsolódnak össze. Az összeforrottság skaláris jellegű tulajdonság, az egyik lehetséges fokozat pedig az, hogy a szerkezet nem kompozicionális, de elemezhető: a beszélők alapvetően nem kisebb elemekből rakják össze, és a jelentése sem a kisebb elemek jelentéséből adódik össze, de a szerkezetet alkotó morfológiai összetevőket azonosítani tudják (BYBEE 2010: 45). Feltételezésem szerint ez jellemzi leginkább a *lévén*, *hogy* egységet.

Minél gyakoribb egy tömb, annál erőteljesebb szemantikai, szintaktikai és fonetikai változások érhetik. A kötőszóelhagyáson keresztül történő levezetéssel kapcsolatos második probléma ehhez köthető: mivel magyarázható az erősen rögzült szerkezetből a *hogy* kiesése? A gyakori előfordulás egyaránt járhat azzal, hogy egy alak konzerválódik, és azzal is, hogy jelentős hangtani redukción esik át, de vajon a kötőszó eltűnése tekinthető-e hangtani redukciónak?

Ezek miatt a problémák miatt egy korábbi írásomban egy ettől eltérő levezetéssel próbáltam magyarázni a *lévén* kötőszói használatának megjelenését (GUGÁN 2006). Amellett érveltem, hogy más forrása, vagy más forrása is lehetett ennek az átértékelődésnek, méghozzá azok a tagmondatok, amelyekben a *van* se g é d - i g é b ő l képzett határozói igenév található, mint például az alábbi mondatban:

¹ A konzervatív–innovatív elemzés páron itt nem tudatos és főleg nem valamilyen nyelvészeti iskolához tartozó elemzést értek, hanem azt, hogy a nyelvhasználó milyen szerkezetet társít egy adott szólánchoz: a változás alapjául szolgáló eredeti szerkezetet vagy a változás eredményeként megjelenő újat.

(9) 1910: „De mondjuk, hogy kielégítene minden pártot; hanem akkor bizonyára nem lesz igazán katolikus, *lévén* a pártok között sok és nagy az érdekkülönbség és elvkülönbség” (MTK.).

A *lévén* a pártok között sok és nagy az érdekkülönbség kétféleképpen is értelmezhető. Az egyik a konzervatív elemzés (a *lévén* a segédigenév határozói ige-névi alakja: a pártok között sok és nagy *lévén* az érdekkülönbség), a másik pedig az innovatív, melyben a *lévén* okhatározói kötőszó, helyettesíthető bármely más okhatározói kötőszóval (pl. mert a pártok között sok és nagy az érdekkülönbség). A reanalízis azokban a tagmondatokban mehet végbe, melyekben a kötőszavakra jellemző helyen, azaz a tagmondat élén áll a *lévén*, E/3 névszói-igei állítmányuk van, és a *lévén*-t tartalmazó mellékmondat, valamint a hozzá tartozó főmondat között ok-okozati a kapcsolat. Így a mellékmondat az új elemzés szerint finit, melyben E/3-ban szabályosan nincs kitéve a kopula, és kötőszó vezet be, mely a két tagmondat között fennálló ok-okozati viszonyt is jelöli.

Azt, hogy az ilyen típusú tagmondatok kétféle elemzést tesznek lehetővé, jól mutatják eltérő szörendű tagadott változataik. A mondattagadó *nem* ugyanis közvetlenül megelőzi az igei állítmányt (illetve ha a kopula zéró, akkor annak névszói részét). Az alábbi két előfordulás közül a (10a)-ban a *lévén* előtt áll a tagadószó, a (10b)-ben a névszói-igei állítmány névszói része (illetve annak jelzője) előtt: az előbbiben a *lévén* segédigenév, az utóbbiban kötőszónak tekinthető.

(10) a) „Megmondta, [...] de [...] oly gyors angolsággal, hogy – *nem lévén* jártas a ritkább angol leves-fűszerek terén – nem jegyeztem meg a szót” (MNSz.).

b) „találtak jobban kifejtett topicot is, amihez talán a jelenlevők is hozzászólnának, *lévén nem* olyan régi, hogy kihaltak volna a beleírók” (MNSz.).

A szerkezet reanalízisének egyértelmű jele, ha a *lévén*-nel kezdődő tagmondatban finit ige is van (1a–b). Kevésbé egyértelműen, de ugyancsak erre utalhatnak az olyan példák is, melyben a *lévén*-nel kezdődő tagmondat vagy önmagában áll (11a–b), vagy – bár tagmondat együttesben szerepel – az adott szerkezetben ez a főmondat (11c; itt az oksági viszony nem a rákövetkező finit tagmondatok egyikével áll fenn, hanem a *lévén*-t megelőző tágabb szövegkörnyezettel):

(11) a) 1935: „Sose volt nagy rejtvényfejtő. *Lévén* ő egy Csekélyértelmű Medvebocs” (MTK.).

b) 1942: „Elég abból annyi, hogy szinte készültem rá: ha nekem ez a vén tojás megint előhozakodik a bölcselmeivel, akkor őt is agyonütöm. És ugyanavval, a Lambert atya szavaival. *Lévén* ezeknek ő a legfőbb földi tekintély” (MTK.).

c) 1947: „Hova mehet ilyen esetben az idegen? Először is a pártba. A pártba, csakis. *Lévén* az a helyzet, hogy mióta megvagyok, hiába erőlködöm pártokon kívül gondolkodni, nem tudok” (MTK.).

Az itt bemutatott második levezetésnek az az előnye, hogy egyrészt le tudja vezetni az okhatározói jelentés rögzülését az inferencia jelenségén keresztül, más-

részt megkerüli a *hogy* elmaradásának kérdését. Ugyanakkor ezzel a levezetéssel kapcsolatban is felmerülnek problémák. Az egyik ezek közül az, hogy ha a *lévén* segédigenévként értékelődik át okhatározói kötőszóvá, akkor továbbra sincs magyarázat a *lévén, hogy* szerkezetre (azaz hogy honnan jön a *hogy*) – erre a kérdésre a *lehet* alább következő elemzése után még visszatérek.

3. Lehet tévedtem? Kevéssel azután, hogy megírtam korábban hivatkozott cikkemet, szembesülnöm kellett a *lehet* ige egy olyan használatával (l. pl. 12), amely legalábbis megkérdőjelezte számomra a korábban valószínűbbnek vélt második levezetés legfőbb előnyét, a *hogy* törölhetővé válásának megkerülését:

(12), „*Lehet* tévedtem és ma az aranyköpések napja van” ([Úgy tűnik, ennek a szerkezetnek a használata inkább a fiatalabb korosztályokra jellemző. DEME ANDREA felmérése szerint az 50 éven felülieknek közel 90%-a helytelennek érezte a *hogy* nélküli szerkezetet, míg a 21 éven aluliaknak majdnem a fele egyaránt helyesnek találta a kötőszavas és a kötőszó nélküli szerkesztésmódot \(a felmérés 55 résztvevővel készült; szíves szóbeli közlés\). A szerkezet kétféle lehetséges megítélése olvasható ki a nyest.hu 2014. április elsejei különszámából is. Itt a jeles nap alkalmából felhatalmazták arra a nyelvészeket, hogy megírják, milyen nyelvi jelenségek irritálják őket, és az egyik szerző, SOMFAI BARBARA a következőket írta: „Ezeket utálják a magyartanárok kollégák: csak és kizárólag; valami valamire kerül \(megbeszélésre kerül, eldöntésre kerül stb.\); igazándiból; úgymond; történet \(pl.: ez a felvételi egy olyan történet...\); h a k i m a r a d a *hogy lehet* után \(pl.: *Lehet, elmegyek.*\)” \(\[Az első fontos kérdés, amellyel a szerkezet kapcsán szembesülni kell, az, hogy milyen típusú változás történt itt – ha egyáltalán változásról lehet beszélni. Az is elképzelhető ugyanis, hogy pusztán arról van szó, hogy a beszélők nyelvtana különbözik abban a tekintetben, milyen feltételek mellett törölhető számukra a *hogy* a mellékmondatban, de a szerkezet alapvetően ugyanaz kötőszóval is, mint kötőszó nélkül: alanyi alárendelés. Ugyanakkor a *hogy* elmaradása a *lehet* igét követő, eredetileg alanyi alárendelt mellékmondatban lehet annak is a jele, hogy eltűnt a tagmondathatár, és a *lehet* új grammatikai funkcióban, mondatthatározóként jelenik meg a szerkezetben. A mondatthatározók jellemzője, hogy „a mondatban kifejezett esemény vagy állapot egészére vonatkoznak: az esemény vagy állapot egészét értékeli a beszélő szempontjából \\[...\\] vagy valamilyen más szempontból \\[...\\], vagy az esemény vagy állapot egészének valamely külső körülményét – pl. helyét vagy idejét – adják meg” \\(É. KISS 1998: 26\\). Ha a változás igazolható, akkor a tagmondattörölő grammatikalizációs folyamatok egy újabb esetét testesíti meg. A kérdés vizsgálata során tehát támaszkodni lehet azokra a megfigyelésekre, melyek a párhuzamos nyelvi változások általános jellemzőinek tekinthetők.\]\(http://www.nyest.hu/hirek/ezt-utaljuk-mi-masodik-resz; letoltve: 2014. április 2.; az eredeti tagolás és kiemelések megváltoztatásával – G. K.\).</p>
</div>
<div data-bbox=\)](http://yamm.hu/egylny[-]csak/236201109885173760-rt-icemanati96-vegulis-lehet; letoltve: 2012. 11. 24.).</p>
</div>
<div data-bbox=)

Párhuzamok pedig a magyar nyelvtörténetből is bőven adódnak, másrészt más nyelvekben is megjelentek ugyanilyen, episztemikus jellegű mondatathározók a magyarral többé-kevésbé jól megfeleltethető forrásszerkezetből. Az alábbiakban sorra veszem azokat a szempontokat, amelyek segíthetnek eldönteni a kérdést, azaz a változás feltételezhető szemantikai és szintaktikai kísérőjelenségeit.

3.1. *Lehet* egy jól kitaposott grammatikalizációs ösvényen? BEIJERING (2010) áttekintése a szárazföldi skandináv LEHET típusú mondatathározókról a magyar változás esetleges lépéseinek felderítésében is segítséget nyújthat. A szerző által vizsgált nyelvekben a változás kiindulópontja szintén egy összetett mondat; a svéd esetében például a következő a bemenet:

- (13) *det* *kan* *ske* *att*
 az [segédige] történik hogy
 'Megtörténhet, hogy...'

A változást megelőzően az expletív alany a szerző szerint „többé-kevésbé kötelező”, és ez az első elem, amely a grammatikalizáció során kiesik a szerkezetből. Ezt a kötőszó elhagyhatóvá válása követi, és megtörténik a segédige és a főige egybeolvadása is. Ez a három mozzanat tette lehetővé a szerző véleménye szerint a reanalízist, amelynek következményeül újabb jelenségként (viszonylag újabb, azaz a 18. századtól) megfigyelhető a szórendi átrendeződés, melynek következtében a *kanske* 'meglehet, talán' egyre inkább a mondatathározókra jellemző pozíciókban jelenik meg a mondatokban. Áttekinti a változás kísérőjelenségeit is, melyek mind a grammatikalizációs folyamatokra általánosan jellemző vonások, ezek közül a magyar esetében is releváns lehet a szubjektifikáció (l. alább). Megemlíti, hogy párhuzamos változások számos európai nyelvben lezajlottak (angol *maybe*, francia *peut-être*, latin *forsitan*, orosz *может быть*), és bár az sem kizárható, hogy a svéd esetében tükörfordítás zajlott (közép-almémet vagy latin forrásból), véleménye szerint épp a számos eltérő nyelvből adatolható párhuzam mutatja, hogy valószínűbb a független változás. Írása sajnos épp arra nem ad magyarázatot, hogy a skandináv változások esetében mivel magyarázható a kötőszó (illetve az expletív alany) elmaradása, az általa bemutatott egyéb tényezőkre azonban támaszkodni lehet.

3.2. A változás szintaktikai vetülete. Ha pusztán abban különböznek a beszélők, hogy más feltételek mellett hagyható el számukra (általában véve vagy bizonyos főmondati igék mellett) a *hogy* kötőszavas alárendelésekből a kötőszó, akkor az várható, hogy nyelvhasználatukban a két típust más jegy nem különbözteti meg egymástól, azaz a *lehet* szófaja nem változott, és a szerkezet két tagmondatból áll. A jelenség természetéből adódóan ez persze nehezen bizonyítható, de vannak adatok, amelyek arra utalnak, hogy egyes nyelvhasználók esetében magyarázható így is a *lehet* utáni kötőszó-elmaradás. Blogbejegyzésekben és szépirodalmi forrásokban egyaránt található arra példa, hogy szabadon váltakozik a kötőszavas és a kötőszó nélküli használat; az alábbi részlet például egy Szabó Magda-regényben olvasható. Az ilyen típusú példákban a *lehet* megelőzi a *hogy* kötőszavas vagy kötőszó nélküli alárendelt mellékmondatot, tehát a tipikus összetett mondati szó-

rendet mutatja, és – írott szövegekről lévén szó – a szövegalkotók által használt központosítás is arra utal, hogy a két tagmondatos elemzés a valószínűbb.

(14) „*Lehet, hogy* mégis rosszak a példák, mert már hatodszorra olvassa. Ugyan mit gondolkozik annyit azon a pár mondaton? *Lehet*, neki is a meggyről kellett volna írnia, mert az eredeti szövegben Pista bácsi egészséges” (Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának. Európa Kiadó, Budapest, 2007: 95).

A tallózó adatgyűjtésből nyert további példák ugyanakkor korántsem egyöntetűek, sem a központosítást (ahol ez egyáltalán figyelembe vehető), sem a szórendet tekintve.² Úgy tűnik, a *lehet* minden olyan pozícióban előfordulhat, ahol a mondathatározók is (l. É. KISS 1998: 27–29; NEMESI 2000: 432–433), azaz például a tagmondat élén (15a), a feltehetően topik funkciójú időhatározó után (15b), kontrasztív topik után (15c), kvantor után (15d), tagmondat végén (15e):

- (15) a) „*Lehet* holnap ellopok egy macit” (Való Világ 6.³ 2014. 02. 12.).
 b) „egy hét múlva *lehet* megbocsájtok neki” (VV6. 2014. 03. 13.).
 c) „Ma jóba vagyunk, holnap *lehet* utáljuk egymást” (VV6. 2014. 02. 25.).
 d) „Én is *lehet* elmegyek de én nem Edyvel leszek :) én Devil Jinnel nyomom” ([http://www.gamekapocs.hu/hir/27318/iden_is_lesz_orzagos_kecs\[-\]kemeti_tekken_verseny; letoltve: 2012. 02. 19.\)](http://www.gamekapocs.hu/hir/27318/iden_is_lesz_orzagos_kecs[-]kemeti_tekken_verseny; letoltve: 2012. 02. 19.)).
 e) „Azt odadom, de én eladom a hotdogot is(,) *lehet*” (VV6. 2014. 02. 19.).

Mint látható tehát, szórendi viselkedése alapvetően nem különbözteti meg a mondathatározóktól. Ugyanakkor az önálló tagmondati értelmezést sem zárja ki teljesen a fent megfigyelhető minta, hiszen – bár a legtermészetesebb az lenne, ha a főmondat a tagmondat együttes élén állna, és követné a mellékmondat – a főmondat beékelődhet a mellékmondatba, ill. előfordulhat mellékmondat – főmondat sorrend is.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a szóbeli forrásokból származó adatok intonációs mintái alapján alkotható-e kép a megnyilatkozásokhoz tartozó mögöttes szintaktikai szerkezetről, de ennek elemzésére (egyelőre és sajnos) még nem kerülhetett sor. A hangzó anyag⁴ azonban egy érdekes példával szolgált arra, hogy a *hogy* nélküli *lehet* bizonyos előfordulásaiban feltehetően nincs tagmondathatár a *lehet* után. Egy esetben ugyanis az egyik szereplő egy saját maga által megírt szöveget olvas fel, érezhetően ügyelve arra, hogy a tagmondatok között szünetet tartson (16). A *lehet* és a rákövetkező *ez* között azonban egyáltalán nem tart szünetet:

(16) „Azt tudom, milyen érzés egy kék kendőt viselni, járnivalni a villában úgy, hogy tudod, *lehet* ez lesz az utolsó” (VV6. 2014. 02. 16.).

² Hálásan köszönöm Horváth László kollégámnak, hogy olyan sok remekül használható adatot bocsájtott a rendelkezésemre.

³ A továbbiakban: VV6.

⁴ Ezek szinte kizárólag a Való Világ 6. sorozatából, Horváth László gyűjtéséből származnak.

A fenti példák arra engednék következtetni, hogy a *hogy* nélküli *lehet*-et akár többféle nyelvtan is előállíthatja: olyan elemzés is rendelkezhető hozzá, hogy pusztán a *hogy*-törlés feltételei mások (természetesen erre még nyilván magyarázatot kell adni), de olyan is, melyben eltűnt a tagmondatátár, és a *lehet* újraelemzésen ment keresztül.

3.3. A változás szemantikai vetülete. A grammatikalizációt kísérő jelentésváltozások egyik jellegzetes típusa a BEIJERING által is említett szubjektifikáció, melynek során „a jelentések idővel a beszédesemény kommunikációs világa által meghatározott beszélői nézőpontot és attitűdöket is kódolják” (TRAUGOTT művei alapján DÉR 2008: 28). Ennek egy jellegzetes típusát, az episztemikus modalitást („egy szituáció valószínűségének a megbecslése”, KUGLER 2012: 45) sokféle eszközzel ki lehet fejezni; sőt, mint KIEFER írja: „Az episztemikus modalitás igen fontos szerepet játszik a természetes nyelvekben, már csak azért is, mert az összes modalitásfajta közül az episztemikus modalitás rendelkezik a legváltozatosabb kifejezőeszközökkel” (KIEFER 2000: 308). A lehetséges kifejezőeszközök listája a következő: ige, toldalék, módosító határozó, módosító mondatrészlet, módosító szó, illetve egyes főmondati predikátumok. Felmerül a kérdés, hogy akkor ebben az esetben számítani lehet-e egyáltalán bármilyen jelentésbeli változásra a grammatikalizáció során, vagy pedig ugyanazt a(z) eleve modális) jelentést fejezi ki a *lehet* mind főmondati állítmányként, mind pedig mondatátározóként.

Érdeemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy az episztemikus modalitás esetében KIEFER (2000: 323–326, 2005: 72–88) megkülönbözteti az objektív és a szubjektív episztemikus modalitást. Az előbbi úgy parafrázálható, hogy ’a beszélő szerint nem kizárható’, az utóbbi pedig úgy, hogy ’a beszélő ezt tartja a leginkább valószínűnek’. Objektív episztemikus modalitás esetén a lehetőség kifejezése az állítás része, ezért az ilyen mondatok tagadhatók, rákérdezhetők, beágyazhatók a *tud* ige alá. A szubjektív episztemikus modalitású mondat nem tartalmaz állítást, itt ezek a műveletek ezért nem alkalmazhatók. Talán a *tud*-teszt illusztrálja a legvilágosabban a *lehet* kétféle lehetséges értelmezését (az alábbiak konstruált példák):

- (17) a) Tudom, hogy *lehet*, hogy a védőoltás megelőzi a súlyosabb fertőzéseket.
 b) ?Tudom, hogy *lehet*, hogy elmegyek színházba.

KIEFER arra is kitér, hogy a *lehet* (többszörösen) többértelmű, azt viszont leszögezi, hogy az episztemikus modalitást kifejező módosító szók, módosító határozósók és módosító mondatrészek kivétel nélkül a szubjektív episztemikus modalitás kifejezésének nyelvi eszközei. Mindezek alapján tehát egy hipotézis talán felállítható, melyet később olyan beszélők bevonásával, akik az innovatív szerkezetet használnak, tesztelni lehet: ha a *lehet* (legalább bizonyos előfordulásaiban) mondatátározóvá grammatikalizálódott, akkor ebben a funkcióban csak a szubjektív episztemikus modalitást jelölheti ennek minden, fentebb ismertetett szintaktikai következményével, vagy például azzal, hogy mondatátározóként nem kaphat fókuszhangsúlyt, míg önálló tagmondat állítmányaként igen. Így pedig mégis számolni lehet jelentésváltozással a grammatikalizációs folyamat során, összhangban

KIEFER (2005: 87) azon megjegyzésével, hogy „az objektív episztemikus lehetőség történetileg is a szubjektív lehetőségnél jóval korábban jelenik meg”.

4. A *hogy* szerepéről. Mindeddig az az implicit feltételezés állt a reanalízis vizsgálatának a hátterében, hogy a *hogy* kötőszó törlése ugyan nem egyértelmű jele a tagmondathatár törlésének, a kötőszó használata viszont a tagmondathatár meglétének egyértelmű bizonyítéka. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ez sem feltétlenül igaz, van ugyanis egy olyan csoportja a mondathatározóknak, melyek egyes nyelvhasználóknál előfordulhatnak *hogy* kötőszóval is (*természetesen, hogy; valószínűleg, hogy* típus). Az ilyen szerkezetekkel foglalkozó elemzések különböznek a tekintetben, hogy számolnak-e tagmondathatárral a mondathatározó és a *hogy*-gyal bevezetett mondatszakasz között. NEMESI (2000) többféle lehetőséget is felvet, de a két tagmondatos elemzést valószínűsíti (törölt főmondati állítmánnyal és törölt utalószóval). KENESEI (2002) megkülönbözteti a tagmondatokat bevezető, kötőszói *hogy*-ot a mondathatározókkal álló *hogy*-tól, elemzésében a potenciálisan *hogy*-os mondathatározók is a mondathatározókra jellemző pozíciókban állnak, és a beszélők között abban figyelhető meg különbség, hogy a mondathatározói frázis feje kitölthető-e ezzel a funkcióvesztett *hogy*-gyal, vagy sem. Ennek az utóbbi elemzésnek vannak diakrón implikációi is, hiszen így a *hogy* grammatikalizációs folyamatában is felvehető egy további lépés: az egykor tartalmasabb nyelvi elem (pontosabban l. alább) a grammatikalizáció első lépéseként, jelentésáltalánosulás következtében az alárendelő viszony általános jelölőjévé válik, majd további jelentésfakulás miatt el is veszítheti ezt a funkciót.

A *hogy* kötőszó grammatikalizációs folyamata kapcsán érdemes végül kitérni arra, hogy ez szolgálhat-e legalább részleges magyarázattal a *hogy* törölhetőségére (vö. HAADER 2000: 474). Bár a változás első szakasza csak rekonstruálható, feltételezhető, hogy az ősmagyar kor során, a finit alárendelések terjedésével egy időben, fokozatos szintaktikai környezetnyeréssel vált az eredetileg „tartalmasabb” *hogy* az alárendelés jelölőjévé. (A „tartalmas” alatt azt értve, hogy függő kérdés kérdőszavából vagy vonatkozó kötőszóból keletkezett, tehát a forrás vagy ’hogy?’, vagy ’ahogy’, l. HAADER 1992: 729.) Az első kérdés, amely ehhez kapcsolódhat, hogy vajon általában véve értelmezhetők-e a konzervatív – innovatív szembenállás szempontjából azok a *hogy* kötőszós mellékmondatok, melyekből elmaradhat a kötőszó. Ha ugyanis egyes esetekben feltételezhető, hogy tulajdonképpen archaikusabb formának tekinthető a kötőszónélküliség, akkor a tagmondattörölő grammatikalizációs folyamat során egy (egyféle szempontból) konzervatív minta reanalízise a tagmondattörölő grammatikalizációs folyamat alapja. Röviden tehát ebben az esetben a *hogy* törölhetősége a változás egyik oka. Ugyanakkor azonban az is kérdés, hogy kategorikusan tartható-e archaikusabbnak a kötőszó nélküli változat minden olyan *hogy* kötőszós mellékmondat esetében, amelynél lehetséges a kétféle, kötőszavas és kötőszó nélküli változat. Sokkal valószínűbb, hogy korszaktól, nyelvjárástól, és akár a régenstől vagy régenstípustól is függhet, hogy tekinthető-e egy (szinkrón szempontból) törölt kötőszó az ősbibnek feltételezett kötőszó nélküli finit alárendelés „egyenesági leszármazottjának”.

Végezetül azt is fontos megjegyezni, hogy azoknak a különféle grammatikai formájú nyelvi elemeknek a területén, amelyek egy állításra vonatkozó beszélői attitűdöt kódolhatnak, különösen nagy a változatosság és a változékonyság a *hogy* szempontjából. Ha a beszélői attitűd egyaránt kifejeződhet egy melléknévvel, amelynek az állítás *hogy* kötőszós mellékmondatként megjelenő vonzata (pl. 18a), vagy mondathatározóval, amelyben a határozó értelemszerűen a propozícióval egy tagmondatban van (pl. 18b), e két szerkesztésmód mellett előfordulnak olyan változatok is, amelyek vegyítik ennek a két megformálásmódnak a jellemzőit (vö. SÁNDOR 1998). A (18c)-ben a határozószó és a propozíció között áll a *hogy*, a (18d)-ben viszont a melléknév alárendelt mellékmondata élén nincs kötőszó (és akár mondathatározónak is tekinthető):

- (18) a) „*Valószínű*, hogy valami házitanító-féle foglalkozott vele” (MNSZ.).
- b) „*Valószínűleg* csak befektette a pénzét” (MNSZ.).
- c) „Miért is korlátoznom én? Azért, amivel kezdődik a törvényjavaslat preambuluma, és amely *valószínűleg hogy* elfogadásra kerül” (MNSZ.).
- d) „*Valószínű* Negyvend is a török dúlás áldozata lett, mert az 1609. évi adóösszeírás már nem említi” (MNSZ.).

Részletes vizsgálat, illetve kompetencia hiányában nem mehetek bele a fenti szerkezetekkel kapcsolatos leíró, illetve pszicholingvisztikai kérdésekbe, arra azonban fontos felhívni a figyelmet, hogy azok a szerkesztésmódok, amelyek ma nem képezik a sztenderd részét, a magyar nyelv története során, ha esetenként marginálisan is, de folyamatosan adatolhatók. A *bizony* grammatikalizációs folyamatát bemutatva, melynek során az eredetileg ’biztos dolog, tény, igaz’ jelentésű melléknév partikulává vált, a változás bemeneti formájának tekinthető *hogy* kötőszós alárendelés mellett két határozószós példa is található HAADER levezetésében (a [19a–c] forrása: HAADER 2001: 361). Hasonló szerkesztésmód a TMK.-ban is felbukkan, ha nem is nagy számban (19d):

- (19) a) „*byzon* az hog halz · byzontalan az kedeg · mykoron [...] halz meg” (HorvK. 132).
- b) 1529: „Mýnden *býzonyal hogy* Satanal [= Szata] volna” (KLev. 79).
- c) „mondaanak az legenýok *bizonyauaal hog* zepok” (SándK. 24).
- d) 1638: „*biszoniar*a hogi egigh sem tartottam minden nemben ellendt, hanem jo akarattiatt s minden kegyelmessegeth hossaya” (Zr. 64).

Sok szempontból átfed a *bizony* történetével a *sajnos* esete, ami eredetileg szintén melléknév. A TESz. 1750-től adatolja, eredetileg fokozható (*sajnosabb*), határozóraggal ellátható (*sajnosan*), lehet *hogy* kötőszós mellékmondata és egyéb bővítményei is (*elég sajnós, hogy; végtelenül sajnós, hogy*; MTK.). Később megjelennek a kötőszó nélküli, módosítószóvá átértékelődött változatok, és talán állítható, hogy ma már ez a tipikus előfordulása, de ez a változás sem kihalásos: periférikusan ugyan, de a *sajnos* összes melléknévi tulajdonsága megmarad. A többi,

a szinkrón leírásban kötőszavas mondathatározóként, illetve mondatszóként megjelenő elem diakrón vizsgálata nem lehet tárgya a jelen dolgozatnak. Az azonban felvethető, hogy bizonyos szempontból a *hogy* törölhetősége nemcsak oka, hanem következménye is lehet a változásoknak, ha egy-egy nyelvi elem – a beszélői attitűd kifejezőjeként vagy azzá válva – bekerül ebbe a nyelvtani szempontból atipikus bővíthetőségi jegyeket is mutató csoportba.

5. Összevetés és összegzés. A *lehet* igének azon előfordulásait, melyekben az igéhez tartozó alanyi alárendelt mellékmondatban nem szerepel a *hogy* kötőszó, a tagmondattörölő grammatikalizációs folyamatok tükrében mutattam be. Arra kerestem választ, hogy mit jelez a *hogy* kötőszó elhagyhatósága: mindössze azt, hogy a beszélők különböznek abban a tekintetben, hogy milyen feltételek mellett törölhető a kötőszó, de a *lehet* és a rá következő szósor között tagmondathatárt kell feltételezni – vagy pedig azt, hogy a *lehet* mondathatározóvá értékelődött át a tagmondathatár megszűnésével. Az a válasz körvonalazódott, hogy mindkét lehetőség mellett szólnak érvek, sőt, a kettő nem is zárja ki egymást; ennél pontosabb válasz feltehetően csak akkor kapható, ha sikerül olyan adatközlők segítségével vizsgálni a kérdést, akik számára elfogadható a *lehet*, ... *hogy* nélkül. Az áttekinthető lehetséges szempontok, azaz a szórend, az intonáció és az esetleges jelentésváltozás ugyanis megnyugtatóan nem döntenek el a kérdést.

A problémakör kulcsfontosságú kérdése, hogy a *hogy* törölhetősége a változásnak oka vagy következménye. Az egyik felvetett lehetőség az volt, hogy gyakorisági és/vagy nyelvtörténeti okoknak köszönhetően törölhetővé válik a kötőszó, és ez ad lehetőséget a reanalízisre. A törölhetőség azonban abban az értelemben következmény is lehet, hogy a beszélői attitűdöt kódoló nyelvi elemek csoportjára az ingadozás ezzel kapcsolatban különösen jellemző, ha tehát egy elem belép ebbe a csoportba, akkor az analógia alapján jellemzőbbé is válhat ez a tulajdonság. Mint ahogy az előző problémánál, itt is csak a két lehetőséget sikerült felvetni válasz nélkül: a *lehet* esetében a fokozatosan terjedő kötőszó nélküli használat akár mindkét módon magyarázható.

Adós maradtam azonban a *lévén* kötőszói reanalízisének újraértékelésével a fentiek fényében. Ezzel kapcsolatban eredetileg szintén két lehetőség merült fel. Az egyik szerint a változás beilleszthető a tagmondattörölő grammatikalizációs folyamatok közé. Ennek bemeneti szerkezete a létigéből képzett határozói igenév, melynek *hogy* kötőszóval bevezetett alanyi alárendelt mellékmondata lehet. A *hogy* kötőszó elhagyhatósága tulajdonképpen magyarázható lenne úgy, mint a *lehet* esetében, s az új szerkezetben a *lévén* az eredeti alanyi alárendelt mellékmondat élén okhatározói kötőszóvá értékelődik át. Alternatív lehetőségként azt vetettem fel, hogy azok a tagmondatok, melyekben a *lévén* a kopula segédigénévé alakja, és a tagmondat élén áll, (szintén) lehetnek a reanalízis forrásai.

A hasonlóságok ellenére a *lehet* és a *lévén* reanalízise között fontos különbségek is vannak. A *lévén* esetében vitatható, hogy a változás forrástartománya valódi (azaz produktív morfológiai művelet során előálló) határozói igenév alanyi alárendeléssel, és mindenképpen magyarázatra szorul a rögzült oksági jelentés

forrása (maga a létige egyébként nem is tartozik azok közé az igék közé, melyek a tagmondattörő grammatikalizációs folyamatok prototipikus bemenetei, azaz a beszélői állásfoglalást, attitűdöt kifejező predikátumok közé). A másik, azaz a tagmondaton belüli reanalízissel operáló levezetés számára viszont az nehezen megoldható, hogy mivel magyarázza egyáltalán a *hogy* kötőszó megjelenését; esetleg felvethető itt a *hogy* utótagú összetett kötőszavak analógiájának hatása, melyre DÖMÖTÖR (2015) is rámutat, és más kontextusban ugyan, de LENGYEL (1989: 210) is felveti ezt a lehetőséget.

A két változás elemzése végső soron inkább problémafelvető, mint problémamegoldó jellegű lett. A korábbi történeti korokban zajló változásokkal szemben azonban hatalmas előny, hogy a vizsgálat folytatásában támaszkodni lehet majd az innovatív szerkezeteket használó beszélőktől származó adatokra és véleményekre, ezek ugyanis segíthetnek eldönteni az itt feltett kérdéseket. S ha ez sikerül, akkor talán további lépésekre lehet bontani a tagmondattörő grammatikalizáció folyamatát, illetve mindez a mai nyelvvállapotban megfigyelhető változók viszonyát is segíthet tisztázni.

Kulcsszók: reanalízis, kötőszó, mondathatározó, tagmondattörő grammatikalizáció.

Hivatkozott irodalom

- BEIJERING, KARIN 2010. The grammaticalization of Mainland Scandinavian MAYBE. <https://boap.uib.no/index.php/bells/article/viewDownloadInterstitial/39/51> (2012. 10. 12.) <http://dx.doi.org/10.15845/bells.v1i1.39>
- Bosz. = SCHRAM FERENC szerk., *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- BYBEE, JOAN 2010. *Language, usage and cognition*. CUP, Cambridge. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511750526>
- DÉR CSILLA ILONA 2008. *Grammatikalizáció*. Nyelvtudományi Értekezések 158. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2013. Idéző szerkezetből diskurzusjelölő elem: a *mondván* szerepei és története. In: CSEPREGI MÁRTA – KUBINYI KATA – SIVONEN, JARI szerk., *Grammatika és kontextus. Új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III*. Uralisztikai Tanulmányok 20. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 20–30.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2015. A *mondván* és az *úgymond*: diskurzusjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből. *Magyar Nyelv* 111: 21–37.
- É. KISS KATALIN 1998. Mondattan. In: É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER, *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest. 17–184.
- GUGÁN KATALIN 2006. Újabb elmélkedés a magyarázatípusokról – ezúttal egy magyar mondatnani változás elemzése közben. In: SÍPÓCZ KATALIN – SZEVEÉNYI SÁNDOR szerk., *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Szeged. 27–41.
- HAADER LEA 1992. Az összetett mondatok. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 728–741.

- HAADER LEA 1995. Az összetett mondatok. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 506–665.
- HAADER LEA 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 472–530.
- HAADER LEA 2001. Mikrodiakrónia és változásvizsgálat. *Magyar Nyelvőr* 125: 354–371.
- KENESEI ISTVÁN 2002. Hányféle igazság van? *Magyar Nyelv* 98: 39–49.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentésmélelet*. Corvina, Budapest.
- KIEFER FERENC 2005. *Lehetőség és szükségszerűség. Tanulmányok a nyelvi modalitás köréből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KUGLER NÓRA 2012. Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciátípusra. [http://linguistics.elte.hu/people/Kugler_Nora/\[-\]Azevidencialit%E1sjel%F6l%F5i_KN.pdf](http://linguistics.elte.hu/people/Kugler_Nora/[-]Azevidencialit%E1sjel%F6l%F5i_KN.pdf) (2014. 09. 10.)
- LENGYEL KLÁRA 1989. Határozói igeneveink szófajváltásáról. In: RÁCZ ENDRE szerk., *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 181–218.
- Lobkp. = KINCSES KATALIN szerk., „*Im küttém én orvosságot*”: Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640. ELTE Koraújkori Történeti Tanszék – Koraújkori Társaság, Budapest, 1993.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000. A természetesen, hogy... típusú szintaktikai szerkezetről. *Magyar Nyelvőr* 124: 430–442.
- SÁNDOR KLÁRA 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 57–84.

On grammaticalization processes resulting in clause elimination, with respect to the grammaticalization of *lévén* and *lehet*

This paper introduces two grammaticalization processes that are underway in present-day Hungarian: the reinterpretation of *lehet* ‘it may be’ as a sentence adverbial (‘maybe’), and the reanalysis of *lévén* ‘being, having been’ as a conjunction of cause (‘given that’). Apart from going on simultaneously, the two changes are also related to one another by the fact that the deletability of the conjunction *hogy* ‘that’ has a key role in both of them. Therefore, the latter point is dealt with more in detail, introducing the historical background of *hogy*, too. On the other hand, the two changes are argued to exhibit important differences as well. The grammaticalization of *lehet* fits in with the range of grammaticalization processes involving the elimination of a clause, yielding a number of conjunctions and modifiers in Hungarian, too. By contrast, the case of *lévén* raises a number of problems. For instance, it is debatable whether its sole source should be taken to be the construction *lévén, hogy* ‘it being [the case] that’, or other input constructions are also conceivable. Furthermore, the issue of where the fixed causal meaning of the conjunction *lévén* comes from also awaits explanation. In sum, the reinterpretation of *lévén* cannot be seen as a typical instance of grammaticalization processes involving the elimination of a clause.

Keywords: reanalysis, conjunction, sentence adverbial, grammaticalization resulting in clause elimination.

GUGÁN KATALIN
MTA Nyelvtudományi Intézet